

**ГЕТЬМАН І. С. МАЗЕПА
ЯК МЕЦЕНАТ І ПОКРОВИТЕЛЬ ЦЕРКВИ**

У статті розглядається, як Іван Степанович Мазепа, будучи наприкінці XVII — на початку XVIII ст. гетьманом Лівобережної і Правобережної України, займався меценатською діяльністю в церковному будівництві, соціальній сфері та був оплотом православної Церкви. Автор виходить з того, що культурна політика, яку проводив гетьман, була давньою доброю українською традицією.

Ключові слова: гетьман, І. С. Мазепа, Лівобережна і Правобережна Україна кінця XVII — початку XVIII ст., православна Церква.

В статье рассматривается, как Иван Степанович Мазепа, будучи в конце XVII — начале XVIII вв. гетманом Левобережной и Правобережной Украины, занимался меценатской деятельностью в церковном строительстве, социальной сфере и был оплотом православной Церкви. Автор исходит из того, что культурная политика, которую проводил гетман, была давней доброй украинской традицией.

Ключевые слова: гетман, И. С. Мазепа, Левобережная и Правобережная Украина конца XVII — начала XVIII вв., православная Церковь.

The article deals with hetman of the Right and Left-bank Ukraine Ivan Mazepa activity in patronage of Church building, social services in the late 17th — early 18th ct., when he was a stronghold of the Orthodox Church. The author thinks that policy pursued by Hetman in culture, was a good old Ukrainian tradition.

Keywords: hetman, I. Mazepa, the Right and Left-bank Ukraine in the late 17th — early 18th ct., Orthodox Church.

Постать Івана Мазеви, гетьмана України у 1687–1709 рр. до останнього часу була проскрибованою в російській та підколоніальній українській історіографії.

В багатьох аспектах українські, радянські та зарубіжні історики не відходять від стереотипів. Аналізуючи матеріал попередніх джерел, варто зазначити, що в деяких питаннях (пов'язаних з біографією та діяльністю гетьмана) і досі не поставлено крапку. Серед них важливим є ставлення Мазеви до православної Церкви як культурного аспекту українського народу. Крім того, важливим чинником малодослідженості теми є політична ситуація.

Досить сказати, що до кінця ХХ ст. в російській та радянській історіографії було видано лише кілька десятків документів. Чернігівський історик С. Павленко написав загальну монографію; чернігівський архівіст І. Ситий опублікував понад 30 документів Мазепи, київський дослідник В. Станіславський — понад 200 листів Мазепи, адресованих переважно представникам уряду Московської держави [15], підготував до друку ще кілька сот листів гетьмана. Особисто нами було видруковано близько 50 універсалів та листів Мазепи, не враховуючи такої ж кількості регестів [12].

Мета роботи — висвітлити меценатську діяльність гетьмана Івана Мазепи щодо Церкви в контексті традиції церковного покровительства*.

Щоб краще усвідомити церковну політику Мазепи, необхідно відзначити важливі моменти формування його світогляду. Гетьман походив з української православної шляхти, причому в родах його батьків і дідів (Мазепи-Колединські, Мокієвські) були дуже сильними православні та патріотичні традиції. Прийняли чернечий постриг сестра гетьмана (Олександра) та її донька — Маріанна Витуславська, що стала монахинєю під іменем Марти. Менш відомо, що Анастасія Бобрікевич («Бобирчанка»), в 1668–1670 рр. ігуменя Свято-П'ятицького (в Чернігові) та Свято-Покровського (в Макошині) монастирів, доводилася тіткою І. Мазепі; що в поменниках (поминальниках) роду Мазеп та Мокієвських згадуються також священики Андрій та Іван, монах Свято-Михайлівського Видубецького монастиря в Києві Теофіл Бобрович, низка інших ченців та черниць. Посвояченим з Мазепою був рід Горленків, з котрого вийшов св. Йоасаф Білгородський [7, с. 93–95; 8, с. 183–187]. У такому оточенні важко було зрости й не вірувати.

Важливо й те, що Мазепа вчився саме в Києво-Могилянській академії — найголовнішому тоді центрі православної освіти. Його навчання припало на ректорство таких видатних діячів української православної Церкви (УПЦ) як Лазар (Баранович), Феодосій (Софонович), Йоанікій (Галятовський). Уже будучи генеральним осавулом, а потім і гетьманом, Мазепа підтримував дружні контакти з багатьма іншими видатними діячами УПЦ, навіть згодом канонізованими: свв. Димитрієм Ростовським (Тупталом), Феодосієм (Углицьким), Іоанном (Максимовичем) Тобольським, Антонієм (Стаховським), а деякі надання монастирям він вчинив унаслідок клопотання згаданих діячів. Красномовним свідченням цього є широка допомога гетьмана св. Димитрію Ростовському у відновленні Петропавлівського монастиря під Глуховим, св. Феодосію (Углицькому) — в розбудові Видубицького монастиря та

* Висловлюємо щирі вдячність В. Станіславському за надану можливість ознайомитися з підготовленим ним до друку томом епістолярної спадщини гетьмана, де міститься чимало подібних матеріалів.

монастирів Чернігівської єпархії, свв. Іоанну (Максимовичу) та Антонію (Стаховському) — в створенні Чернігівського колегіуму і т. д. [2, с. 155]. Мазепа тісно співпрацював також із київськими митрополитами, архимандритами Києво-Печерської лаври та багатьох інших монастирів України, зокрема з такими як Варлаам (Ясинський), Йоасаф (Кроковський), Стефан (Яворський), Захарія (Корнилович), Іннокентій (Монастирський) та ін. Така обставина також дає ключ до розуміння світогляду Мазепи як православної людини, яка глибоко вірувала й щиро прагнула підтримати Церкву в складний для неї момент. Адже УПЦ перестали дискримінувати, якщо говорити про політику Речі Посполитої, відносно недавно (в часи Б. Хмельницького) й тільки на частині етнічних українських земель, на території Української держави — Гетьманщини.

Як відомо, Військо Запорозьке активно виступало як покровитель УПЦ і ця політика особливо увиразнилася після Берестейської унії, про що свідчить роль Війська у відродженні вищої ієрархії УПЦ в 1620–1621 рр. Тільки православну Церкву керівники Війська Запорозького розглядали як справді Христову, вбачали в УПЦ важливу опору й легітимацію своєї влади, тому надавали їй усіляку підтримку. Оскільки тоді головним багатством і засобом існування храмів та монастирів була земля, то гетьмани й узагалі козацька старшина вели політику панівної еліти Київської Русі, православних князів та шляхти литовсько-польської доби, надаючи Церкві маєтності — земельні угіддя (нерідко разом із залежними селянами), нерухоме та рухоме майно. Яскравим свідченням цього є універсали та листи гетьмана Богдана Хмельницького, комплекс яких зберігся достатньо повно [17]. Саме Хмельницький добивався рівноправного становища УПЦ з католицькою Церквою в Речі Посполитій, ліквідації унії, повернення УПЦ храмів, монастирів, маєтностей, забраних раніше на користь уніатів, домагався для київського православно-го митрополита та двох єпископів права бути у складі сенату Речі Посполитої тощо. Саме Хмельницький передав УПЦ на Гетьманщині майже всі колишні володіння католицької Церкви, захищав маєтності УПЦ від зазіхань світської влади, зобов'язував залежних селян нести «звикле послушення» на користь Київської митрополії та монастирів, надав обителям різні права та привілеї. Цю стратегічну лінію щодо Церкви продовжили спадкоємці Б. Хмельницького, про що, зокрема, свідчать дипломатичні інструкції Війська Запорозького, адресовані королям Речі Посполитої [13, с. 92–104].

Аналізуючи документальну спадщину Мазепи, можна прийти до висновку, що стратегічна лінія його церковної політики була, в принципі, такою ж, хоча цьому гетьманові доводилося діяти в умовах уже значно обмеженої державної автономії Гетьманщини. Водночас найтриваліша в історії України гетьманська каденція Мазепи (22 роки!) припала на період стабілізації еко-

номічного життя, на відносно мирний час. Це в поєднанні з ефективною внутрішньою та зовнішньою політикою Мазепи, дало блискучі результати: швидкий економічний і культурний розвиток України за гетьманування Мазепи став незаперечним. Саме Мазепа чи не найбільше з усіх гетьманів України після Б. Хмельницького прислужився УПЦ, найбільше підтримав її матеріально та морально.

Слід підкреслити, що на момент приходу Мазепи до влади ситуація в УПЦ значно погіршилася. Ще за гетьманування Івана Самойловича супроти церковних канонів статус УПЦ було змінено. Якщо раніше (з 988 р.) вона перебувала під омофором Константинопольського (Вселенського) Патріарха, то в 1685–1686 рр. вона потрапила в залежність від Патріарха Московського. Колоніальна політика Москви й Петербурга потужно тиснула на автономію УПЦ, яка швидко танула попри попередні договори та домовленості. Отже, стрижневою лінією церковної політики Мазепи, яка звучала в унісон з його загальнодержавною політикою, було прагнення зберегти, наскільки це було можливим, автономію УПЦ і навіть розширити її. На наш погляд, Мазепа прагнув і повернути УПЦ під омофор Константинопольського Патріарха. Безпосередніх доказів цього поки що не виявлено. (Слід врахувати, що відкрито добиватися цього в умовах підколоніального існування Гетьманщини Мазепа не міг). Однак поява відповідного пункту (ще й як головного!) в конституції Пилипа Орлика не була випадковою («жебы едина віра Православная... под послушенством Святїйшого Апостольського Фрону Константинопольського вічне утверждена была...»).

Ненадруковані листи гетьмана свідчать, що Мазепа активно цікавився церковним життям, особливо — кадровою політикою УПЦ, під час виборів не тільки ієрархів УПЦ, але й представників її середньої ланки, прагнув підтримати саме тих кандидатів, які були його однодумцями [Див., наприклад, лист Мазепи до Петра I від 19 лютого 1708 р. (5, № 76)]. Так, на прохання св. Іоанна (Максимовича), він призначив 21 (10) липня 1706 р. ігуменом Свято-Успенського Кам'янецького монастиря о. Йону (Ольховського). Завдяки зусиллям Мазепи, УПЦ вдалося добитися почесного титулу екзарха для київського митрополита Варлаама (Ясинського). Характерно, що Мазепа прохолодно ставився до митрополита Гедеона, що, на наш погляд, пояснюється не стільки суб'єктивними причинами (важкий характер Гедеона, його пов'язаність із конкурентом Мазепи — гетьманом Самойловичем), скільки московським сервілізмом цього митрополита, який призвів до тяжких для УПЦ наслідків.

У світлі нововиявлених документів очевиднішим стає прагнення Мазепи відродити Гетьманщину на Правобережжі (тож цілком зрозумілими стають його дії з відродження старих козацьких полків на Правобережжі, як

от Уманського та Корсунського), поширити вплив УПЦ на ці землі, котрі знову опинилися під владою Речі Посполитої. В такому контексті слід розглядати оборонні універсали, які він надав київським монастирям на правобережні маєності ще 1690 р., як от Пустинно-Микільському монастиреві на містечка Конончу та Савин на Канівщині [3, арк. 11–14; Див.: 10, с. 94]. Далі було зроблено нові кроки. Скориставшись ослабленням Речі Посполитої й заручившись підтримкою царського уряду, 30 вересня 1700 р. Мазепа видав універсал про відновлення Переяславського єпископства, яким став керувати його приятель Захарія (Корнилович). Черговим універсалом (від 27 серпня 1701 р.) гетьман підтвердив привілеї Переяславської кафедри й підпорядкував їй два правобережних монастирі (Трахтемирівський та Канівський). На фундацію новозбудованого єпископського собору в Переяславі з монастирем тощо гетьман надав величезну суму (понад 300 тис. золотих). Цікаво, що йому ж він 1701 р. передав зі своєї бібліотеки унікальну пам'ятку — знамените Пересопницьке євангеліє XVI ст., на якому й нині присягають Президенти України.

Таким чином, було намічено важливу лінію в церковній та державній політиці, скеровану на зміцнення УПЦ як державної Церкви Гетьманщини. Не випадково в подальшому саме ця Переяславсько-Бориспільська єпархія контролюватиме всі православні парафії Правобережної України. В ідеалі Мазепа тяжів до відродження Київської митрополії в кордонах 1448 р. (після розколу старої Київської митрополії на власне Київську і Московську), на що вказує його увага до західноукраїнських та білоруських православних церков і монастирів, включно з віленськими, матеріальна допомога їм.

Слід врахувати, що, в певному розумінні, міжнародне становище України в добу Мазепи мало відрізнялося від попередньої (з XV ст.). Від падіння Кафи в 1475 р. Україна опинилася на передньому краї оборони християнської Європи від Османської Порти, від агресії якої тяжко потерпала. Виходячи з цих реалій, Мазепа, як колись Сагайдачний, був ревним прихильником створення антиосманської християнської ліги, котра б мала забезпечити південні кордони України, повернути їй втрачений вихід до Чорного моря. Тому він неодноразово звертався у цій справі до Москви, брав активну участь зі своїм військом у переможних Азово-Дніпровських походах, вживав заходів, щоб залучити до боротьби донських козаків, балканські народи. Природними союзниками Мазепи були православні патріархи, які мріяли про нову Візантійську імперію. Тому вони підтримували Мазепу так, як Богдана Хмельницького, котрому дали свого часу благословення на війну проти Речі Посполитої.

У цей контекст добре вписуються заходи Мазепи щодо зміцнення зв'язків УПЦ з матір'ю-Церквою (Константинопольським патріархатом), зі

Святою землею, Афоном, Молдавією, балканськими країнами. Зокрема можна вказати на перебування в Батурині 1701 р. Єрусалимського патріарха Христанфа, котрий отримав від Мазепи щедрі дари, серед яких срібний вівтар для Гроба Господнього з іменем гетьмана, який і понині там зберігається. В Алеппо 1708 р. коштом Мазепи було видано Євангеліє арабською мовою, причому Антіохійський патріарх Афанасій написав до цього видання глорифікаційну передмову на честь Мазепи. Можна вказати й на цінні подарунки гетьмана храмам та монастирям Близького Сходу (плащаниці, євангелія, чаші, тощо). До того ж Мазепа вислав своїх дипломатів до Молдавії, щедро підтримував паломницькі місії українського духовенства на Святу Землю та Афон, місії балканського та близькосхідного духовенства в Україну. Так, у Батурині при Мазепі тривалий час мешкав емігрант з Балкан, Призренський митрополит Никодим. (Никодим прибув до України на початку гетьманування Самойловича і був живий ще при гетьмані Скоропадському) [1, арк. 60; 18; 20].

Гетьманські інтенції певною мірою відзеркалились і в нововиявлених його документах, як от: проїжджі універсали, дані послові Мазепи до Молдавії Згурустиневичу (29 лютого 1699 р.) та Ісайї — архимандритові афонського монастиря св. Павла (19 серпня 1688 р.). Ісайя, що був, до речі, українцем за походженням, їхав з Афону через Україну до Москви.

Посилити позиції УПЦ, з погляду Мазепи, було неможливо без припинення дискримінації православних у Речі Посполитій, без ліквідації унії. В цьому гетьман був послідовником традиційної політики попередників. Вже на початку гетьманування Мазепа, на прохання Київського митрополита Гедеона, звернувся з листом до князя В. В. Голіцина (від 16 грудня 1687 р.), скаржачися на «утиск... великие и незносные... кривды и гонения», що їх завдавали в Речі Посполитій православним, просячи, щоб царське посольство на сейм добилося позитивних зрушень у цій справі [5, № 3]. І в подальшому Мазепа був дуже чутливим до скарг на утиски православних, писав до Петра I, щоб той натиснув з цього приводу на панівну верхівку Речі Посполитій. Коли Львівська єпархія перейшла в унію, волинське православне духовенство поскаржилося Мазепі на посилення утисків. Тоді (28 серпня 1700 р.) гетьман звернувся з листом до Петра I, щоб московський патріарх надав підтримку Луцькому та Острозькому православному єпископу Діонісію (Жабокрицькому). Тоді ж він написав серію листів, у котрих вимагав ліквідувати унію на Правобережній Україні [19]. Очевидно, він чинив спроби переламати ситуацію в Луцькій єпархії, коли згаданий Діонісій 1702 р. прийняв унію. За наказом Петра I Діонісія було заслано до Сибіру, а управу єпархії взяв на себе Кирило (Шумлянський), який повернувся в православ'я і дістав від Київського митрополита висвяту на Луцьку єпархію.

Не можна не побачити, що з цими подіями пов'язана справа луцького православного братчика, шляхтича-поета Данила Братковського. Ще 1700 р. він приїздив до Мазепи, а невдовзі після цього стає одним з натхненників антипольського повстання на Правобережжі 1702–1704 рр., закликає до боротьби проти католиків та уніатів. У жовтні 1702 р. Братковського було схоплено, а 26 листопада 1702 р. страчено з присуду влади Речі Посполитої [15, с. 160]. Тривала присутність військ Мазепи на Правобережній та Західній Україні сприяла посиленню там позицій УПЦ. Царська Росія, хоч і відверто вороже ставилася до уніатів, з тактичних міркувань не поспішала підтримувати ініціативи Мазепи, бо Річ Посполита була союзницею Московської держави проти Швеції і явно порушувати міжконфесійні відносини в регіоні було, на думку Москви, недоцільно. В цьому контексті зрозумілішими стають і рішення Замоїського синоду УГКЦ (1720 р.), скликаного наприкінці Північної війни, коли українські війська вже повернулися на Гетьманщину. Тоді в Речі Посполитій було вжито заходів для ґрунтового розмежування УПЦ та УГКЦ, зокрема в греко-католицьких парафіях мали вилучити з ужитку православні книги, було зроблено важливі кроки на шляху латинізації церковного обряду тощо.

Часом масштаби Мазепиних надань можна порівняти з наданнями його попередників та наступників. Так, зберігся практично весь комплекс гетьманських універсалів Свято-Михайлівському Золотоверхому монастиреві (XVII–XVIII ст.) [11, с. 33–35]. Отже, коли Б. Хмельницький дав обителі 5 універсалів, а подальші гетьмани ще менше, то Мазепа — до двох десятків. Більше дав тільки І. Скоропадський (21 універсал), але низку маєностей останній виділив з конфіскованих у Мазепи та його племінниці, схимниці Марти (Витославської) [4]. До маєностей, які надали Глухівському Петропавлівському монастиреві гетьмани Виговський, Брюховецький, Дорошенко, Многогрішний та Самойлович, Мазепа двома універсалами-привілеями додав три села, рибні озера та два власних млини [9]. Видавав «оборонні універсали», котрими церковні володіння оберігалися від зазіхань світської влади, від постойв військ тощо. Гетьман надавав землі, села з залежними селянами, млини, перевози, наказував виконувати на користь монастирів певні повинності (гагити греблі), надавав привілеї (робити горілку, продавати алкогольні напої та тютюн) і т. д., забороняв селянам переходити в козацькі підсусідки й таким чином — у козацький стан. Чимало універсалів та листів щодо оборони монастирів від втручання світської влади, прагнення декого з козацької старшини обернути ченців або черниць на своїх підданих. Так, під час перебування Мазепи в Чернігові наприкінці 1695 р. до нього прийшли монахині жіночого Свято-П'ятницького монастиря зі скаргою на чернігівського полковника Я. Лизогуба, котрий обертав на полкові потреби працю

підданих монастиря. У листі до Лизогуба від 8 січня 1696 р. (29 грудня 1695 р.) Мазепа суворо заборонив «зачипати панщиною» згаданих монахинь [17, с. 26]. Нерідко гетьман розв'язував конфлікти між монастирями, як от між Богоявленським Братським та Межигірським. У світлі нововиявлених документів можна простежити й деякі нові тенденції в гетьманській допомозі УПЦ. Так, універсалом від 22 лютого 1705 р. за ст. ст. Мазепа прилучив до храму св. Іоанна Предтечі у Стародубі музичний цех, що мало підтримати церкву. В прагненні допомогти УПЦ гетьман часом переходив певну межу, надаючи й такі форми підтримки, котрі не вповні узгоджуються з літерою і духом Святого Письма (вони й нині живуть у практиці РПЦ!). Маємо на увазі привілеї монастирям на володіння шинками, на горілчану й тютюнову оренду, на монопольний продаж горілки на монастирських перевозах та під час ярмарків. Такі права було, зокрема, надано Спаському монастиреві в Новгород-Сіверському, Густинському під Прилуками, Єлецькому в Чернігові та ін.

Врешті, не можна не згадати про численні дрібніші дари гетьмана на користь УПЦ, тобто дзвони, хрести, богослужбові книги, чаші, ікони, облачення, нерідко з коштовними оправами та окладами. . .

Мазепа надав надзвичайно велику фінансову допомогу православним храмам та монастирям у побудуванні та реставрації, чимало з них і нині є цінними пам'ятками архітектури (дзвіниця в Софійському соборі, Свято-Іллінська, Свято-Микільські церкви («Набережна» та «Притиска» на київському Подолі). Було збудовано Свято-Троїцьку надбрамну церкву та церкву Всіх Святих над Економічною брамою Києво-Печерської лаври, реставровано Свято-Успенський собор Києво-Печерської лаври. Гетьман реставрував чи перебудував, оздобив храми практично в усіх київських і чернігівських монастирях, також у головних центрах Лівобережної Гетьманщини (Глухів, Переяслав та ін.). Особливе місце належало гетьманській столиці — Батурину. Як встановив Л. Кіяшко, в часи гетьмування Мазепа тут було зведено низку храмів, зокрема п'ять — власним коштом гетьмана [1, арк. 51–52; Див.: 10, с. 96]. Характерно, що взамін дерев'яних храмів було збудовано кам'яні. За деякими підрахунками, протягом гетьманування Мазепа на свій кошт відродив і реставрував понад 20 церков і монастирів, як от Свято-Вознесенський у Переяславі та Петро-Павлівський під Мошнами. Нововиявлені документи інколи стосуються започаткованих за активної підтримки Мазепа монастирів: Свято-Успенського Кам'янського та Свято-Микільського в Стародубському полку, Свято-Вознесенського в Переяславі, або ж відроджених ним: Любецького, відомого ще з часів св. Антонія Печерського. Ці джерела засвідчують, що власним коштом гетьмана було збудовано Різдво-Богородицький храм біля м. Березної, Свято-Вознесенський храм у Переяславі, профінансовано багатоярусний іконостас Свято-Успенського со-

бору Києво-Печерської лаври, укріплено стіни навколо лаври. Суми пожертв Мазепи на Церкву навела старшина у складеному 1709 р. (вже в еміграції) реєстрі його фундацій та донацій. Якщо за цим реєстром підсумувати видатки гетьмана, то вийде астрономічна сума понад 1 млн. золотих дукатів, причому цей перелік далеко не повний, бо туди не ввійшли пожертви багатьом церквам та монастирям, церковним інституціям і духовенству. Адже низку витрат уже не можна було встановити, наприклад на збудування Бахмацького, Домницького, Кам'янського та Любецького монастирів із церквами** [6, с. 23–24]. Щедрі пожертви на користь УПЦ гетьман призначив також у заповіті. Все це, між іншим, підтверджує висновок О. Мезька-Оглобина про те, що Мазепа, на відміну від тогочасних володарів у Західній Європі, котрі віддавали перевагу палацам, «будував переважно церкви або публічні будови (приміром, будинок Київської академії)» [14, с. 170–171].

При всьому цьому Мазепа вів надзвичайно зважену фінансову й соціальну політику. Свою допомогу УПЦ він чітко співвідносив з можливостями державного та особистого скарбу, а в соціальній політиці не допускав перекосів на користь духовенства, які могли б зашкодити інтересам міщанського, а особливо козацького станів. Особливу обережність Мазепа виявляв на початку каденції. Показовим у цьому плані є його лист, писаний не раніше, ніж у серпні 1687 р., тобто невдовзі після обрання гетьманом, відомому церковному та культурному діячеві України, архімандриту Спаського монастиря в Новгороді-Сіверському о. Михайлу (Лежайському). Мазепа рішуче відкинув скарги архімандрита й по пунктах перелічив, яку саме допомогу було надано цій архімандрії (надання маєтностей, заходи з повернення їй «новотних» козаків або таких, що повтікали з війська, тощо). Тут-таки гетьман застеріг, що він ніколи не піде на те, щоб виписати з реєстру задля повернення в монастирське «послушенство» заслужених козаків, бо це накличе на нього «от Войска нелюбов и незычливость» й може призвести до конфлікту. А такий конфлікт, та ще й у розпал підготовки до нового царського походу на Крим, коли «зачатая з бесурманами война тепер в кипячом обороті обрѣтається», міг би призвести до того, що «в великих ділах монарших до цілости всего христіянства потребных... уховай боже, учинила б ся завада» [1, арк. 53–54 зв.; Див.: 10, с. 92–93].

Чимало коштів гетьман виділяв УПЦ на гуманітарну допомогу, на розвиток церковної освіти, зокрема: два села, наданих на шпиталь Києво-Печерської лаври, щорічна пожертва київським бурсакам 1000 золотих, допомога в будівництві нового приміщення для друкарень (у Києво-Печерській

** Всі батуринські храми було знищено російськими військами під час взяття Батурина 1708 р.

лаврі та при Чернігівській кафедрі), купівля устаткування для них. Ще за життя Мазепи було видано низку цінних книг, в т. ч. Цвітну Тріодь (1702), Києво-Печерський патерик (1702), напрестольне Євангеліє (1707), Службеник (1708) і т. д. Щедрою рукою гетьман надавав допомогу Києво-Могилянській Академії (понад 200 тис. золотих) та створеному за його активної підтримки Чернігівському колегіуму. Враховуючи, що в ті часи Церква і культура були в Україні нерозривно пов'язані, підтримка гетьманом УПЦ надзвичайно посприяла розвитку української культури, насамперед літератури та мистецтва, але це — тема окремого дослідження, яке, до речі, вже починає розроблятися [16].

Все сказане значно розширює уявлення про роль гетьмана Івана Мазепи як покровителя православної Церкви й мецената, є зайвим доказом брехливості міфу про сріболобство гетьмана. Нововиявлені джерела вповні підтверджують правоту відомого церковного та культурного діяча України, сучасника Мазепи, ієромонаха Антонія (Стаховського), котрий згодом став митрополитом Сибірським і Тобольським. Він так визначив роль гетьмана в цій справі: «Не бысть прежде его, подобен ему, и по нем не будет».

1. Бібліотека Польської академії наук у Кракові. — Відділ рукописів. — № 270.
2. Дорошенко Д. Тихий закуток. Гетьманський монастир / Д. Дорошенко // Сіверянський літопис (Далі — СЛ). — 1998. — № 1. — С. 155;
3. Держархів у Кракові. — Ф. «Зібрання Русецьких». — № 69. — Арк. 11–14.
4. Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І Вернадського. — № 535 П /1763 С.
5. З епістолярної спадщини...
6. Кіяшко Л. Батуринські церкви доби Івана Мазепи / Л. Кіяшко // СЛ. — 2002. — № 1. — С. 23–24.
7. Кривошея В. Іван Мазепа: біографічні дрібниці / В. Кривошея // СЛ. — 1998. — № 2. — С. 93–95.
8. Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини / Кривошея В. В. — К., 1998. — Ч. 1. — С. 183–187.
9. Мицик Ю. А. Гетьман І. Скоропадський — покровитель Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві / Ю. А. Мицик // СЛ. — 2000. — № 4. — С. 50–64; № 5. — С. 65–81.
10. Мицик Ю. А. З документації гетьмана І. Мазепи / Ю. А. Мицик // СЛ. — 1998. — № 1. — С. 92–93.
11. Мицик Ю. А. З документів І. Самойловича та І. Мазепи / Ю. А. Мицик // СЛ. — 2001. — № 6. — С. 33–35.
12. Мицик Ю. А. Листи Івана Мазепи та Пилипа Орлика / Ю. А. Мицик // Борис-тен. — 1993. — № 4. — С. 5–6.
13. Мицик Ю. А. Проблема унії в дипломатичних інструкціях гетьманів України до уряду Речі Посполитої (середина — друга половина XVII ст.) / Ю. А. Мицик // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*. — Warszawa, 1997. — Т. 4–5. — С. 92–104.
14. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Оглоблин О. — С. 170–171.

15. Павленко С. О. Міф про Мазепу / Павленко С. О. — Чернігів, 1998.
16. Пуцко В. Гетьман Іван Мазепа — меценат українського церковного мистецтва / В. Пуцко // Церковний календар на 1992 р. — Б. м., 1992. — С. 152–170.
17. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657. — К., 1998.
18. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДАК). — Ф. 1407. — Оп. 1. — № 86.
19. ЦДАК України. — Ф. 1407. — Оп. 1. — № 87.
20. Там само. — Ф. 1407. — Оп. 1. — № 89.

А. А. Кізлова

УДК 94(477-25):2«17/19»

**РЕЧОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ
КИЇВСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯТИНЬ
У КІНЦІ ХVІІІ — ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ХХ ст.**

Статтю присвячено одному з аспектів сприйняття чудотворних ікон і мощей Києва в кінці ХVІІІ — перших десятиліттях ХХ ст. На основі широкого кола архівних матеріалів і опублікованих джерел проаналізовано речове середовище шанованих ікон і реліквій та погляди служителів Церкви на святині їхнього храму.

Ключові слова: Київ (кінець ХVІІІ — перші десятиліття ХХ ст.), чудотворні ікони, мощі, православні служителі Церкви, монастирі, храми.

Статья посвящается одному из аспектов восприятия чудотворных икон и мощей Киева в конце ХVІІІ — первых десятилетиях ХХ в. На основании широкого круга архивных материалов и опубликованных источников проанализирована вещевая среда почитаемых икон и реликвий, а также взгляды служителей Церкви на святини в их храме.

Ключевые слова: Киев (конец ХVІІІ — первые десятилетия ХХ в.), чудотворные иконы, мощи, православные служители Церкви, монастыри, храмы.

The article is dedicated to one of aspects of the Kyiv miraculous icons and relics perception (late 18th ct. — first decades of 20th ct.). On the basis of wide circle of the archival and published sources the things in the Kyiv Orthodox honoured icons and relics surrounding and the opinions of servants of Church to the sacred objects of their temple were analyzed.

Keywords: Kyiv (late 18th ct. — first decades of 20th ct.), miraculous icons, relics, Orthodox servants of Church, monasteries, churches.

Однією з ключових в історії православної Церкви є проблема характеристики релігійної свідомості вірян. Адже для них часто не були вирішаль-